

OILAVIY MUNOSABATLAR MAZMUNINING FARZAND TARBIYASIGA TA'SIRI

Abdullayeva Umida Muradovna

“Syntone premium” psixologiya markazi psixologi

E-mail: Umida.abdullaeva.73@mail.ru

ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-7673-2027>

Annotatsiya. Ushbu maqolada oilaviy munosabatlar mazmunining farzand tarbiyasiga ta'siri pedagogik va ijtimoiy-psixologik nuqtayi nazardan tahlil qilinadi. Oilaviy munosabatlar mazmuni ota-ona va farzand o'rtasidagi emotsional qabul, muloqot, talab va nazoratning xarakteri, mustaqillikni qo'llab-quvvatlash, shaxsiy namuna hamda ota-onalar o'rtasidagi munosabatlarning bola tomonidan o'zlashtiriladigan ijtimoiy tajribaga aylanishi bilan izohlanadi. Zamonaviy meta-tahlillar va tizimli sharhlar asosida oiladagi iliqlik va sezgir munosabat, izchil me'yorlar, konstruktiv muloqot va nizolarni boshqarish farzandning emotsional boshqaruvi, xulqiy moslashuvi va ijtimoiy kompetensiyasi bilan bog'liqligi asoslanadi.

Kalit so'zlar: oila, oilaviy munosabatlar, farzand tarbiyasi, ota-ona va bola munosabati, emotsional yaqinlik, muloqot, nazorat, mustaqillik, oilaviy muhit.

Аннотация. В статье анализируется влияние содержания семейных отношений на воспитание ребёнка с педагогической и социально-психологической позиций. Содержание семейных отношений рассматривается через эмоциональное принятие ребёнка, характер общения, требований и контроля, поддержку самостоятельности, личный пример родителей и влияние супружеских отношений на усваиваемый

ребёнком социальный опыт. На основе современных метаанализов и систематических обзоров обосновывается связь родительской теплоты и чувствительности, последовательных норм, конструктивного общения и способов разрешения конфликтов с эмоциональной регуляцией, поведенческой адаптацией и социальной компетентностью ребёнка.

Ключевые слова: семья, семейные отношения, воспитание ребёнка, детско-родительские отношения, эмоциональная близость, общение, контроль, самостоятельность, семейная среда.

Abstract. The article examines the influence of the content of family relationships on child upbringing from pedagogical and socio-psychological perspectives. Family relationships are interpreted through parental emotional acceptance, communication, the nature of demands and control, support for autonomy, parental modeling, and the way interparental relationships become part of the child's social experience. Drawing on contemporary meta-analyses and systematic reviews, the paper substantiates associations between parental warmth and sensitivity, consistent boundaries, constructive communication and conflict management, on the one hand, and children's emotion regulation, behavioral adjustment and social competence, on the other.

Keywords: family, family relationships, child upbringing, parent-child relationship, emotional closeness, communication, parental control, autonomy, family environment.

Oila bolaning dastlabki ijtimoiy tajribasi shakllanadigan, xulq me'yorlari, qadriyatlar, o'zaro munosabat usullari va mas'uliyat haqidagi tasavvurlar kundalik faoliyat jarayonida o'zlashtiriladigan birlamchi tarbiyaviy muhitdir. Shu sababli farzand tarbiasini ota-onaning nasihati, nazorati yoki alohida tarbiyaviy tadbirlari bilangina izohlash ilmiy jihatdan yetarli emas. Bola oiladagi munosabatlarni bevosita boshdan kechiradi, ota-onaning bir-biriga va farzandga munosabatini kuzatadi, ma'qullash va cheklash mezonlarini

anglaydi hamda shu tajriba asosida o'z xulqini tartibga solish usullarini shakllantiradi. Demak, oilaviy munosabatlar tarbiyaning tashqi sharti emas, balki uning kundalik amalga oshish shakllaridan biridir.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 77-moddasida ota-onalar va ularning o'rnini bosuvchi shaxslarning farzandlarini voyaga yetguniga qadar boqishi, tarbiyasi, ta'lim olishi hamda sog'lom va har tomonlama kamol topishi haqida g'amxo'rlik qilishi majburiyati belgilangan [1]. Oila kodeksining 73-moddasi ota-onaning bolani tarbiyalash huquqi va majburiyatini, uning sog'lig'i, jismoniy, ruhiy, ma'naviy va axloqiy kamoloti uchun javobgarligini mustahkamlaydi [2]. Mazkur huquqiy normalar oilaviy tarbiyani nafaqat xususiy oilaviy masala, balki bolaning manfaatlari, rivojlanishi va ijtimoiylashuvi bilan bog'liq mas'uliyatli jarayon sifatida talqin etishga asos beradi.

Ilmiy adabiyotlarda "oilaviy munosabatlar" tushunchasi ko'pincha er-xotin, ota-ona va farzandlar o'rtasidagi aloqalarni qamrab oluvchi tizim sifatida qo'llanadi. Mazkur maqolada esa mavzuning tarbiyaviy yo'nalishidan kelib chiqib, "oilaviy munosabatlar mazmuni" deganda farzand kundalik oilaviy hayotda duch keladigan emotsional munosabat, muloqot usuli, talab va chegaralar, mustaqillikka munosabat, nizolarni hal etish usuli, o'zaro yordam va shaxsiy namuna birligi tushuniladi. Bu talqin oila tarkibi bilan munosabat sifatini aynanlashtirishdan saqlaydi: bir xil tarkibdagi oilalarda ham bolaning tarbiyaviy tajribasi munosabatlarning mazmuniga qarab sezilarli farq qilishi mumkin.

Oilaviy munosabatlarning farzand tarbiyasiga ta'sirida birinchi muhim jihat – emotsional qabul qilish va sezgirlikdir. Ota-onaning bolaning ehtiyoji va holatini anglab, unga mos munosabat bildirish olishi farzandga xavfsizlik, qabul qilinish va ishonch tajribasini beradi. Bu holat tarbiyadagi talablarni bekor qilmaydi, aksincha, talab bolaning shaxsini kamsitmasdan, uning xatti-harakatiga yo'naltirilganda tarbiyaviy mazmun kasb etadi.

M.Rodrigues, N.Sokolovic, S.Madigan, Y.Luo, V.Silva, S.Misra, J.Jenkinslarning meta-tahlilida otaning sezgir munosabati bolalarning umumiy kognitiv faoliyati bilan ijobiy bog'liqligi ($r=0,19$), xususan til ko'nikmalari ($r=0,21$), kognitiv qobiliyat ($r=0,18$), ijro funksiyalari ($r=0,19$) va emotsiyani boshqarish ($r=0,22$) bilan bog'liqligi aniqlangan [4, 554-b.]. Mazkur natijalar munosabat sifati va bola rivojlanishi o'rtasidagi barqaror statistik aloqani ko'rsatadi.

Ikkinchi jihat – muloqotning tarbiyaviy xarakteridir. Farzand bilan muloqot faqat axborot uzatish emas, u bolaning fikr bildirish, tinglash, sabab-oqibatni tushunish, o'z xatti-harakatiga izoh berish va boshqalarning pozitsiyasini hisobga olish tajribasini shakllantiradi. Dialogik muloqotda ota-onalarning talabning sababini tushuntiradi, bolaga yoshiga mos ravishda tanlov va fikr bildirish imkonini beradi, xatoni shaxsiy kamchilik sifatida emas, tuzatilishi mumkin bo'lgan xatti-harakat sifatida ko'rib chiqadi. Shu tariqa nazorat tashqi bosim shaklidan ichki me'yorlarni anglashga xizmat qiluvchi tarbiyaviy boshqaruvga aylanadi.

Bunda xulqiy nazorat bilan psixologik nazoratni farqlash muhim ahamiyatga ega. Xulqiy nazorat oilaviy qoidalar, xavfsizlik chegaralari, majburiyat va yoshga mos javobgarlikni belgilash bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Psixologik nazorat esa aybdorlik hissini uyg'otish, muhabbatni shartli qilish, shaxsiy fikr va hissiyotlarni boshqarishga urinish kabi bolaning ichki psixologik hududiga bosim ko'rsatadigan usullarni qamrab oladi. Y.J.Chyung, Y.A.Lee, S.J.Ahn va H.S.Bang 95 tadqiqotni birlashtirgan meta-tahlilida bolalar va o'smirlar tomonidan idrok etilgan ota-onalik psixologik nazorati depressiya va xavotir bilan o'rtacha darajadagi bog'liqlikka ega ekanini ta'kidlanadi [5, 158-b.]. Shuning uchun tarbiyadagi "talabchanlik"ni psixologik bosim bilan aynanlashtirish mumkin emas: pedagogik jihatdan asoslangan talab aniq xulq me'yoriga, tushunarli sababga va bolaning yosh imkoniyatiga tayanishi lozim.

Uchinchi jihat – ota-onalar o'rtasidagi munosabatlarning bilvosita tarbiyaviy ta'siridir. Farzandga qaratilmagan er-xotin munosabatlari ham bola uchun kuzatiladigan ijtimoiy model hisoblanadi. Bola kelishmovchilikning qanday ifodalanishi, tomonlarning bir-birini tinglashi yoki mensimasligi, hissiyotlarni boshqarishi, murosaga kelishi va mas'uliyatni taqsimlashini kuzatadi. W.M. van Eldik va hammualliflar 169 tadqiqotni qamrab olgan meta-tahlilda ota-onalar o'rtasidagi munosabat sifati, konflikt chastotasi, dushmanona, chekinuvchi va konstruktiv bo'lmagan konflikt shakllari hamda bola bilan bog'liq konfliktlarning bolalardagi ichkilashtirilgan va tashqilashtirilgan muammolar hamda konfliktga emotsional, xulqiy va kognitiv javoblar bilan bog'liqligini ko'rsatgan [3, 553-554-b.]. Mualliflar ayrim bog'lanishlar vaqt davomida ham saqlanishini qayd etadi. Bu dalil oilaviy tarbiyani faqat “ota-ona bolaga nima dedi?” savoli bilan cheklab bo'lmashligini ko'rsatadi. Ota-onalarning o'zaro munosabati ham tarbiyaviy kontekstning tarkibiy qismidir.

To'rtinchi jihat – hissiyotlarning oilada qanday qabul qilinishi va boshqarilishidir. Farzand hissiyotini rad etish, masxara qilish yoki har qanday salbiy kechinmani darhol bostirishga intilish bilan hissiy holatni tan olish va uni maqbul xulq orqali boshqarishni o'rgatish o'rtasida tarbiyaviy farq mavjud. G.England-Mason, K.Andrews, L.Atkinson, A.Gonzalezlarning nazariy tahlillarida ota-onalarning emotsiyalarni ijtimoiylashtirishga qaratilgan dasturlari ota-onalik amaliyotlari, bolalarning emotsional kompetensiyasi va xulqiy moslashuviga ijobiy ta'sir ko'rsatgani ifodalanadi [6]. Ushbu natija oiladagi emotsional tarbiya bolaning barcha hislarini ma'qullashni emas, hissiyot va xatti-harakatni farqlashni, kechinmani tan olish bilan birga xulqning maqbul chegaralarini saqlashni talab etishini ko'rsatadi.

Beshinchi jihat – ota-onaning shaxsiy namunasi va oiladagi real qadriyatlar tizimidir. Tarbiya faqat verbal ta'sir orqali emas, kuzatish va takroriy ijtimoiy tajriba orqali ham amalga oshadi. Ota-ona farzanddan hurmat,

mas'uliyat, mehnatsevarlik yoki rostgo'ylikni talab qilsa-yu, kundalik munosabatlarda buning aksi namoyon bo'lsa, bola uchun verbal talab va real munosabat o'rtasida tafovut yuzaga keladi. Aksincha, oilada qoidalar barcha a'zolarga tushunarli va imkon qadar izchil tatbiq etilsa, kattalar ham o'z xatosini tan olish va javobgarlikni bajarish namunasini ko'rsatsa, bola xulq me'yoring faqat tashqi majburiyat emas, o'zaro yashashni tartibga soluvchi tamoyil ekanini tajribada anglaydi.

Shu bilan birga, oilaviy munosabatlarning tarbiyaviy ta'siri bir yo'nalishli jarayon sifatida tushunilmasligi kerak. Bolaning temperamenti, yoshi, rivojlanish darajasi va xulqiy reaksiyalari ota-onaning munosabatiga ham javob ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli "oiladagi birgina xususiyat → muayyan shaxsiy sifat" tarzidagi sodda sababiy bog'lanishlar ilmiy jihatdan ehtiyotkorlik bilan qo'llanishi lozim. Tadqiqotlar munosabat sifati bilan bola rivojlanish ko'rsatkichlari o'rtasidagi bog'lanishlarni ko'rsatadi, biroq tarbiyaviy natijalar individual va ijtimoiy omillarning o'zaro ta'sirida shakllanadi.

Demak, oilaviy munosabatlar mazmunining pedagogik ta'sirini umumlashtirganda quyidagi mantiq ko'zga tashlanadi: bola oilada avvalo munosabat tajribasini boshdan kechiradi. Bu tajriba takrorlanish orqali uning boshqalar bilan aloqa qilish, o'z hissiyotini boshqarish, talabga munosabat bildirish va qaror oqibatini baholash usullariga singib boradi. Keyinchalik mazkur usullar oiladan tashqari ijtimoiy vaziyatlarda ham namoyon bo'ladi. Shuning uchun oilaning tarbiyaviy salohiyati faqat ota-onaning tarbiya haqidagi bilimlari bilan emas, ushbu bilimlarning real munosabatlarda qay darajada izchil amalga oshirilishi bilan belgilanadi.

Shunday qilib, tahlil natijalari oilaviy munosabatlar mazmuni farzand tarbiyasining markaziy ijtimoiy-pedagogik omillaridan biri ekanini ko'rsatadi. Oilada bolaning tarbiyaviy tajribasi emotsional qabul, kundalik muloqot, talab va chegaralar, mustaqillikka beriladigan imkoniyat, ota-onaning shaxsiy

namunasi hamda oilaviy nizolarni boshqarish usullarining o'zaro birligida shakllanadi.

Farzand tarbiyasida iliq munosabat va talabchanlik bir-biriga zid hodisalar emas. Tarbiyaviy jihatdan maqbul munosabat bolaning shaxsini hurmat qilish bilan xulqiy chegaralarning aniqligini, emotsional qo'llab-quvvatlash bilan mas'uliyatni, mustaqillik bilan yoshga mos nazoratni uyg'unlashtirishni nazarda tutadi. Aksincha, shaxsiy hududga bosim o'tkazuvchi psixologik nazorat, doimiy dushmanona konflikt yoki izchil bo'lmagan talablar tarbiyaviy ta'sirni murakkablashtirishi mumkin.

Shu asosda oilaviy tarbiya samaradorligini oshirishga qaratilgan pedagogik va psixologik ishlar ota-onalarga faqat alohida tarbiya usullarini tavsiya etish bilan cheklanmasligi lozim. Ularning farzand bilan muloqot madaniyati, hissiyotlarga munosabati, talab va nazorat chegaralarini belgilashi, er-xotin o'rtasidagi nizolarni konstruktiv boshqarishi hamda shaxsiy namuna orqali qadriyatlarni namoyon etishini kompleks rivojlantirish maqsadga muvofiq.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. 2023-yil 30-aprel. 77-modda. Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi.
2. O'zbekiston Respublikasining Oila kodeksi. 1998-yil 30-aprel, 607-I-son. 73-modda. Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi (amaldagi tahrir).
3. Van Eldik W.M., De Haan A.D., Parry L.Q., Davies P.T., Luijk M.P.C.M., Arends L.R., Prinzie P. The Interparental Relationship: Meta-Analytic Associations With Children's Maladjustment and Responses to Interparental Conflict // Psychological Bulletin. – 2020. – Vol. 146, No. 7. – P. 553–594. DOI: 10.1037/bul0000233.
4. Rodrigues M., Sokolovic N., Madigan S., Luo Y., Silva V., Misra S., Jenkins J. Paternal Sensitivity and Children's Cognitive and Socioemotional

Outcomes: A Meta-Analytic Review // Child Development. – 2021. – Vol. 92, No. 2. – P. 554–577. DOI: 10.1111/cdev.13545.

5. Chyung Y.J., Lee Y.A., Ahn S.J., Bang H.S. Associations of Perceived Parental Psychological Control with Depression, Anxiety in Children and Adolescents: A Meta-Analysis // Marriage & Family Review. – 2022. – Vol. 58, No. 2. – P. 158–197. DOI: 10.1080/01494929.2021.1941496.

6. England-Mason G., Andrews K., Atkinson L., Gonzalez A. Emotion socialization parenting interventions targeting emotional competence in young children: A systematic review and meta-analysis of randomized controlled trials // Clinical Psychology Review. – 2023. – Vol. 100. – Article 102252. DOI: 10.1016/j.cpr.2023.102252.

7. Islamiah N. The role of fathers in children's emotion regulation development: A systematic review // Infant and Child Development. – 2023. – Vol. 32, No. 2. – Article e2397. DOI: 10.1002/icd.2397.

8. Karimova V.M., G'oyibova N.A. Oila psixologiyasi: o'quv qo'llanma. – Toshkent: Ilm-ziyo-zakovat, 2022. – 232 b.